

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ DERS NOTLARI

5.ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE SANAT

ABDULKERİM BAKIR
İHL Meslek Dersleri Öğretmeni

5. ÜNİTE İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE SANAT

1. Sanat ve Sanatın Kapsamı

Sanat; duygu, düşünce, örf-âdet, inanış ve tasavvurları, çeşitli malzeme, araç, teknik ve yöntemler kullanarak gören ve işitenlerde **hayranlık uyandıracak bir ahenkle** ortaya koymaktır.

Sanat kelimesi, **önceleri sadece mimarlık, heykel ve resim gibi görsel sanatlar için kullanılmış**; daha sonra **şiir, edebiyat, müzik, süsleme ve sahne sanatları da sanat kapsamı** içine alınmıştır. Bir sanatı icra etmek için gerekli bilgi, yetenek ve hünere sahip olan kimseye **sanatkâr veya usta** denir.

Estetik; hayatın içinde, **tabiatta ve sanatta görülen güzelliklerin bilimidir. Estetiğin konusu, güzeldir.** İnsan, yaşadığı âlemde güzelliği arar. Bu arayışı onun içine yerleştiren ise Allah'tır.

Kur'an'da geçen **hüsn, tayyib, zinet, cemil, ni'me, sürur kavramları** sanat ve estetikle ilgilidir. Hz. Peygamberin "**Allah güzeldir, güzeli sever.**" hadisi, Müslüman sanatçıları estetik duyarlılığa teşvik eder.

2. İslam Kültür ve Medeniyetinde Sanat Anlayışı

İslam'a göre **sanat, fitri bir olgudur.** Yaratıcının rızasına ulaştıran uğraşlardan biridir. İslam'da sanat, **ilahi hakikati arama faaliyeti** ve ona ulaşmak için bir vasıttır.

Müslüman sanatçı güzelliği yarattığına değil **keşfettiğine inanır.** Ona göre meydana getirilen eserler, Allah'ın cemel sıfatının birer tecellisidir. Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellileri, usta birinin eliyle birer sanat eseri haline gelir.

Müslüman sanatçı, "**Ben göçüp gittikten sonra beni rahmetle anırlar**" şuuruyla eserinin bir **sadaka-i câriye** olmasını ister.

İslam Sanatının Özellikleri

✓ İslam sanatının dünya görüşü tevhitir.

İslam'ın tevhid ilkesi, Müslüman toplumların sanatlarına birlik kazandırır. Sanatı, evrensel hakikatin dili hâline getirir. Aynı hakikatten beslenen bu ortak sanat anlayışına göre en büyük sanatkâr Allah'tır.

✓ İslam sanatı işlevseldir.

İslam sanatı, toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlar. İslam sanatında estetik zevk ile işlev birbirini tamamlar. Amaçsız ve sadece zevk için eser ortaya koyma anlayışının İslam sanatında yeri yoktur.

✓ İslam sanatında tekâmül esastır.

İslam sanatında, tekâmül etme yani en iyiye ve güzele ulaşma çabası esastır. Müslüman sanatçılar, kendilerinden önceki birikimi geliştirmeye çalışırlar. Bu birikime özgün bir parça eklemek suretiyle eserlerini verirler.

✓ İslam sanatının bir ahlak anlayışı vardır.

Sanatın asıl sahibi Allah'tır. Sanatçı, zaten yaratılmış olanı tasvir ettiğini ve kendisinin sanat adına bir elçi olduğunu bilir. Bu bilince sahip Müslüman sanatkâr, kibirden uzaktır ve tevazu sahibidir. Allah'ın kendisine verdiği ilham ve kabiliyet için şükreder.

✓ İslam sanatında soyutlama (üsluplaştırma) esastır.

Müslüman sanatçı tabiatı olduğu gibi kopyalamaz, gerçeğine birebir uygun tasvir etmez. Tabiatta gördüklerini, soyutlama yoluyla gerçek hâlden uzaklaştırır. Sonra kendi üslubunu katarak onları şematik birer desen/motif hâline getirir.

İslam dini;

- Müslümanları sanatla ilgilenmeye **teşvik** eder.
- Dünyadaki sanat eserlerinin görülmesini, bunlardan **ibret ve ilham alınmasını** ister.
- Diğer medeniyetlerin sanat eserlerini **insanlığın ortak mirası** olarak değerlendirir.
- Bu eserler, **tevhit inancına aykırı olmadığı sürece koruma** altındadır.

3. Dil ve Edebiyat

Kur'an-ı Kerim'in bir dil ve edebiyat mucizesi olması, İslam medeniyetinde dilbilim çalışmalarının ve **edebiyatın gelişmesini sağlamıştır.** Kur'an'ın mesajının edebî özellikleri, söz sanatlarına yön vermiş, dilde estetik duyarlılığın gelişmesini sağlamıştır.

İlimlerin tedvin ve tasnifiyle birlikte **dil ile edebiyat ilimleri de lügat, sarf, nahiv ve belagat gibi dallara ayrılmıştır.** Medreselerdeki ilimler hiyerarşisinde, dilbilimleri en başta gelmiştir. Çünkü diğer ilimlerdeki gelişmeler, ancak dil ile gerçekleşebilir.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman toplumlar, dünya kültür ve medeniyetindeki dil ve edebiyat çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. **İslam dünyasında hem tercüme hem de telif eserlerde önemli birikim** oluşmuştur. Tercüme eserler için yabancı dil eğitime de önem verilmiştir.

İslam edebiyatının ürünleri:

Edebiyat; bir toplumun hissiyatını, inançlarını, irfanını, bilgilerini, algılarını, kavrayışını ve estetik dünyasını yansıtan ayna gibidir. İslam medeniyetinin oluşmasında, İslami kaynaklardan beslenen yerel edebî türlerin yanında **divan edebiyatı** ve **dinî-tasavvufi halk edebiyatı** gibi günümüze kadar gelen köklü edebiyat gelenekleri de etkili olmuştur.

İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatı, **Karahanlılar devrinde Yusuf Has Hacip'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig** adlı eser ile başlamıştır. Selçuklular döneminde gelişmeye devam etmiş, Osmanlılar döneminde ise klasikleşerek İslam medeniyetinin önemli bir unsuru hâline gelmiştir.

İslam edebiyatının konularından bazıları:

İslamiyet etkisinde gelişen edebiyatta şiir bir tür olmanın dışında önemli bir misyona sahiptir. **Şiir, Allah'ın varlığını ve birliğini ilan etmeye, O'nu övmeye yarayan bir araçtır.** Müslüman şair, hikmete taliptir ve şiir vasıtasıyla onu ifşa eder. Bu yüzden **İslam kültüründe şiir, marifete ulaşmanın en iyi vasıtalarından biridir.**

İslam'ın temel ilkelerine dayanarak **nefsi arındırma, ahlaki güzelleştirme ve bu yolla Allah'a ulaşma düşüncesine tasavvuf** denir. 10. yüzyıldan sonra tekkeler çevresinde gelişen tasavvuf düşüncesi, dinî-tasavvufi halk edebiyatının doğmasına vesile olmuştur.

İslami edebiyatın kollarından biri de divan şiiridir. **Divan şiirinin ana teması, aşktır.** Şiirin kulağa hitap etmesine yani musikiye önem verilir. Edebî sanatların ayrı bir yeri vardır. Soyut bir şiir olduğu için şair duygu ve düşüncelerini sembollerle dile getirir.

4. Mimari

İslam medeniyetinin **en güçlü sanat dallarından biri mimaridir.** Namazın cemaatle kılınması tavsiyesi camiyi, bedensel temizlik vecibesi hamamı, yolcuya hizmet ilkesi han ve kervansarayı, İslam'ın ilme verdiği değer medreseyi, nefis terbiyesi tekkeyi doğurmuştur. İslam toplumlarından her biri, her hanedan hatta her sanatçı kendi mimari anlayışına göre İslam mimarisine renk katmıştır.

Dinî Mimari

İslam mimarisinin en önemli ve güzel eserleri, Allah'ın evi kabul edilen mescid ve camilerdir. Camiler, İslam'daki tevhid inancının hayata geçtiği mekânlardır. Müslümanlar, ibadethanelerini kendi meskenlerinden üstün tutmuşlardır. Mimari ve tezyinat bakımından evlerinden daha özenli inşa etmişlerdir.

Camiler farklı niteliklerine göre isimlendirilmiştir:

- Fethedilen beldelerde açılan veya kurulan ilk camiye fethin hatırası olarak **fetih camii**
- Şehirdeki merkezi camiye ulu cami veya **cami-i kebir**
- Osmanlı Sultanlarının inşa ettirdiklerim camilere **selatin camii** denilmiştir.
- Yol boylarında, daha çok bir çeşme başında, yolcuların gelip geçerken namaz kılmaları için yapılan, üstü açık mescitler de **namazgâh** olarak isimlendirilmiştir.

Yöresel ve estetik yaklaşım farklılıkları olsa bile **cami mimarisinde;**

Avlu Şadırvan Mihrab Minber Vaaz kürsüsü Minare Mahfil

ortak unsurlar hâline gelmiştir.

Türbeler, İslam coğrafyasında önemli kişilerin mezarlarının üzerinde inşa edilmiştir. İslam coğrafyasında yer alan **tekke, zaviye ve dergahlar da dinî mimari** kapsamındadır.

Sivil Mimari

İslam medeniyetinde sivil mimari geniş bir uygulama alanı bulmuştur. **Sivil mimarinin en önemli unsuru evdir. Harem ve selamlık** olmak üzere iki bölümden meydana gelir. **Avlu, evi dış dünyaya karşı muhafaza eder.** Ev basit bir sığınak olmayıp yaşlı, çocuk, kadın tüm ailenin bütün hayatını kapsamak üzere tasarlanmıştır.

Sivil mimarinin bir unsuru olan **hamam**, bir bölge fethedildiğinde veya **yeni bir yerleşim yeri kurulduğunda ilk inşa edilen** yapılardandır. Anadolu'da ilk hamam binaları, Türkiye-Ermenistan sınırındaki Ani'de bulunan Selçuklu hamamlarıdır.

İslam medeniyeti bir su medeniyeti olarak da adlandırılır. Osmanlıda **çeşme ve sebil yaptırmak**, sevap kazanma amacını da aşarak **bir zevk ve başlı başına bir estetik gayeydi.** Sebiller yoldan gelip geçenlere soğuk menba suyu içmeleri için yaptırılmış vakıf eserleriydi. Bu sebillerde cuma, kandil ve bayram günlerinde bal ve şerbetler ikram edilirdi.

İslam ülkelerinde saraylar, görkemli yapılar değildir. Hükümdarlar dinî mimariyi gölgede bırakacak tercihlerden uzak durmuştur. Osmanlı devletinin en güçlü olduğu dönemlerde inşa ettirdiği Topkapı Sarayı, çağdaş saraylar arasında mütevazı görünümüyle bu anlayışı yansıtır.

Askerî Mimari

Ordugâhlar, ribatlar, kaleler, surlar, hendekler, tabyalar, ok meydanları, gözetleme ve haberleşme kuleleri askeri mimarinin başlıca unsurlarıdır.

5. Güzel Sanatlar

Hüsnühat

Güzel yazı, İslam medeniyetinin en gözde sanatıdır. **Kur'an'ı şanına yaraşır bir güzellikte ve göze hitap edecek bir şekilde yazma** arzusu, yazının öne çıkmasının esas sebebidir. Hat sanatının en güzel örnekleri Mushaflarda görülür. Kitaplar, hilyeler, levhalar ve fermanlarda da hat sanatı uygulanmıştır. Yazı, Müslüman sanatkarlar eliyle geliştirilerek yeni biçimler ve isimler almıştır.

Tezhip

Kitap süsleme sanatlarının önemli bir dalıdır. Bu sanatla uğraşanlara **müzehhib** denilir. Tezhip Kur'an-ı Kerim ve dinî kitaplar başta olmak üzere divanlar, hilye-i şerifler, mesneviler; tarihî, ilmî, edebî **el yazması kitaplarda** uygulanmıştır.

Ebru

Ebru, **kâğıt üzerine özel yöntemlerle yapılan geleneksel bir süsleme sanatıdır.** Resmî mektuplarda, kitaplarda, ciltlerin iç yüzeylerinde kaplama malzemesi olarak; hat levhalarının etrafında bezeme unsuru olarak; üzerine yazı yazılacak her türlü kâğıtta süsleme olarak kullanılmıştır.

Minyatür

Işık ve gölge oyunları ile derinlik kazandırılmayan, küçük boyutlu, renkli resimlere denir. El yazması kitapların metinlerini resim yoluyla açıklamak amacıyla yapılmıştır. Bu resimlere **bakanlar canlılık izlenimi almazlar.** Bu üslup, bilinçli bir tercihtir. Çünkü **İslam sanatında tabiat olduğu gibi kopyalanmaz.** Minyatüre, tasvir ya da nakış gibi isimler; minyatür yapan sanatçıya da **musavvir** ya da **nakkaş** denir.

Kâşi (Çini)

Porselen sanatını dünyaya tanıtan Çinlilere izafetle Çin isminden türetilmiştir. Türklerde iç ve dış mimari süslemenin en renkli kolu olan çini, asıl gelişimini Anadolu'da Osmanlılar döneminde göstermiştir. Osmanlılar döneminde **çiniciliğin merkezi İznik ve Kütahya** olmuştur. Çini sanatının en parlak dönemine ait örneklerin toplandığı son eser, **İstanbul Sultan Ahmet Camii'**dir.

Ahşap Sanatı

Ahşap, madene ve taşa göre işlenmesi kolay, naif ve görünümü sıcak bir malzemedir. **Cami, türbe, saray, köşk ve evlerin kapı, pencere ve merdiven trabzanı** gibi mimari elemanlarında kullanılmıştır. **Minberler, vaaz kürsüleri, Kur'an mahfazaları, rahleler** gibi eşyalar da ahşap sanatının kapsamındadır.

Ciltçilik

Yazma ve matbu eserlerin muhafazası için yapılan kitap kaplamasına cilt, bu işle uğraşanlara **mücellit** denir. Yazıya ve kitaba olan hürmet, cilt sanatının gelişmesine vesile olmuştur. En güzel ciltler, Mushaflar için yapılmıştır.

Kumaş Sanatı

İslam coğrafyasında kumaşın uygulama alanı geniştir. **Kâbe örtüsü, Mushaf mahfazaları, sanduka örtüleri, bayrak, sancak, başörtüsü** gibi nesnelere özel kumaşlardan hazırlanmıştır. Yöneticiler, unvanlarını temsil eden ayırt edici kıyafetler giymiş; **kumaşın türü, işlenmesi ve renkleri rütbelere yansıtılmıştır.**

Halı Sanatı

Halı ve kilim, mescit, saray ve evlerde zemin döşemesi olarak kullanılmıştır. Halı ihtiyaç olmakla beraber sanat eseri olarak da üretilmiştir. Müslümanlar halı sanatında insan ve hayvan figürü kullanımından kaçınmış, farklı motifler kullanmışlardır.

Taş İşçiliği

Taş mimarının ana malzemelerindendir. Cami, medrese, saray, gibi mimari eserlerdeki taş süslemelerinde çeşitli kompozisyonlar ve tasarımlar kullanılmıştır. **Minareler, mezar taşları, anıtsal giriş kapılarındaki** taş işçiliğinde genellikle yazı, bitki formları, geometrik desenler sade ve ince bir üslupla işlenmiştir.

Maden Sanatı

Maden, **silah sanayii, mimari, ev eşyası, ziynet ve para olarak hayatın her alanında** kullanılır. Bakırcılık, altın ve gümüş işlemeciliği olan kuyumculuk, önemli maden sanatlarından. Çeşitli tekniklerle yapılan madeni eşyaların üzerine yaprak, rumi, nar, lüle ve selvi gibi bitkisel süslemeler kullanılmıştır.

6. Musiki

Musiki, **insanlık tarihi kadar eskidir.** Musiki, **insan fitratının meylettği** Allah'ın lütfü olan nimetlerden birisidir. Duygu ve düşüncelerin ifade edildiği bir araçtır.

Kur'an ve Musiki

Kur'an tilaveti musiki olarak değerlendirilmemiştir.

Ancak "...**Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku.**" (Müzzemmil Suresi, 4. ayet.) ayeti ile "**Kur'an'ı sesinizle süsleyiniz**" (Buhari, Tevhid 52.) hadisi, kıraatte güzel sesin önemini belirtmiştir.

Kur'an'ı ruh ve manasından soyutluyarak, onu salt bir ses ya da nağmeye indirgeyerek okumak hoş görülmemiştir. **Kur'an'ı kıraate uygun ve anlayarak okumak** esastır.

Ezan

Tevhidin ilanı ve namaza çağrı işlevi olan ezanın okunuşu, aynı zamanda bir sanattır. **Osmanlı döneminde Selatin camilerde görev yapacak imam ve müezzinlerin güzel sesli ve musiki bilgisine sahip olmaları tercih edilmiştir.** Enderun'a alınan güzel sesli ve kabiliyetli gençler, musiki eğitiminden sonra **hünkâr müezzinliğine** seçilirlerdi.

Dinî (Cami-Tekke) Musikisi

Cami musikisi enstrümana yer vermeden, yalnızca insan sesiyle icra edilir. Camide Kur'an-ı Kerim tilavetinin yanında müezzinlerce yapılan tesbihat, tekbir, salavat, salâ, ilahi, güzel sesle okunur. Osmanlı döneminde her hicri ay için bestelenmiş ayrı ilahiler vardı.

Tekke musikisinin icrasında enstrüman kullanılır. Tekke musikisinde zikir ön plandadır. **Musiki zikrin devamlılığını sağlayan bir görev** üstlenmiştir. Tekkelerde yapılan zikirlerde seslere, ritmin yürütülmesi amacıyla, **kudüm, bendir, ney, rebab** gibi enstrümanlar eşlik eder.

Osmanlılarda musikinin icra alanlarından biri de mehterdir. **Mehter dünyanın en eski askeri bandolarından birisi olarak kabul edilir.** Mehter Takımı, savaş zamanında askerlere cesaret vermek ve düşmana korku salmak amacıyla orduyla birlikte sefere çıkardı.